הרב אמנון בזק
מחזור י"ז | ר"מ בישיבה ובמכללת הרצוג להכשרת מורים

מידת הדין בחג הסוכות

"בראש השנה יכתבון"

בבואנו לבחון את מועדי חודש תשרי במקרא ובחז"ל, עומדים אנו על תופעה מעניינת: הרושם המתקבל מהמתואר במקרא הוא של ימי שמחה וחדווה, בניגוד, לכאורה, למימד הדין, המודגש מאוד במשנה ובגמרא. במאמר קודם*, הסברנו שמשמעותו העיקרית של יום "זִכרון תרועה" במקרא היא הזכרתנו לפני ה' בעזרת התקיעות, והביטחון המלא שזיכרון זה יהיה לטובה. לכן ראש השנה, ביסודו, הוא יום של שמחה: "לכו אִכלו משמנים ושתו ממתקים ושִלחו מנות לאין נכון לו, כי קדוש היום לאדונינו, ואל תעצבו, כי חדות ה' היא מָעֻזְכֶם" (נחמיה ח', י). גם יום הכיפורים המקראי הוא יום של חדווה, כיוון שהתורה מבטיחה - ללא כל התניה - "כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאֹתיכם, לפני ה' תִּטְהָרוּ".

לאור דברי הראי"ה קוק במאמרו "למהלך האידיאות בישראל", הסברנו שההבדל בין השתקפות הימים הנוראים בתורה ובחז"ל נעוץ בהסתלקות השכינה לאחר חורבן הבית הראשון. הַגָּלוּת "הִכָּתָה לרסיסים ותאבד עד היסוד את האידיאה הלאומית החרבה", וכתוצאה מכך, עַם ישראל אינו עומד לדין לפני הקב"ה כגוף אחד, אלא כל יחיד ויחיד נידון בפני עצמו. ממילא, ראש השנה ויום הכיפורים הופכים לימים נוראים, והיראה הולכת ותופסת את מקום השמחה. שוב אין היחיד יכול להסתתר בסככת הכלל, אלא עומד הוא לבדו מול המלך המשפט.

"וחג האסיף בצאת השנה"

דומה, שאף ביחס לחג הסוכות מבחינים אנו בתופעה דומה. בפשוטו של מקרא, חג הסוכות הוא החג המציין את המעבר משנה לשנה על פי לוח השנה החקלאי (בניגוד ללוח השנה ההיסטורי, המיוחד לעם ישראל, שתחילתו בחודש ניסן). ודין הוא, שהרי האסיף הוא השלב האחרון בפעילות החקלאית. מיד לאחריו מתחילות מלאכות הזריעה והחרישה בימי החורף עד לחג האביב, קציר החיטים והשעורים בימי העומר, קטיף התאנים ובציר הענבים בקיץ, עד לסיום האסיף בחג הסוכות. מסיבה זו מכנה התורה את סוכות - "וחג האסיף **בצאת השנה**" (שמות כ"ג, טו), ובזאת

* שהתפרסם ב"דף קשר" 301. את כל דפי הקשר ניתן למצוא באתר www.etzion.org.il/dk.

מובן גם מדוע מעמד ה"הקהל" מתרחש דווקא "במועד שנת השמיטה בחג הסֻכות" (דברים ל"א, י), כסיום מחזור שבע השנים.

מיקומו של חג הסוכות בסוף שנת העבודה מבאר היטב את מימד השמחה, הבולט במיוחד בחג זה, המכונה בתורה "זמן שמחתנו". כבר בחג השבועות, בעת הקציר, ישנה שמחה מסוימת (דברים ט"ז, יא), אך בחג הסוכות, כאשר נסתיימה אסיפתם של כל פירות השנה, השמחה היא כפולה ומשולשת. מסיבה זו, מצוַת השמחה נזכרה בחג הסוכות שלוש פעמים.

"ולא יהיה עליהם הגשם"

באופן לא מפתיע, אף חג הסוכות הושפע מהתמורות שהטביעו את חותמן על הימים הנוראים. שהרי כל חג של סוף שנה מהווה גם את תחילתה של השנה החדשה, ובצד השמחה והסיפוק על אירועי השנה שעברה - מתעוררים בלב האדם החששות והדאגות לקראת השנה הבאה. ובראש כל המחשבות, במודע ובתת-מודע, מנקרת מילה אחת במוחו של היושב בסוכה. בפיו נישאת תפילה אחת לריבון העולמים, לקראת הימים הבאים: גשם!

ארץ ישראל תלויה, כידוע, בחסדי שמים: "...למטר השמים תשתה מים. ארץ אשר ה' א-להיך דרש אֹתה, תמיד עיני ה' אלוהיך בה, מרֵשית השנה ועד אחרית שנה" (דברים י"א, יא-יב). אחד העונשים החמורים ביותר העלולים לבוא על עם ישראל, אם יסור ויעבוד אלהים אחרים, הוא "וחרה אף ה' בכם, ועצר את השמים ולא יהיה מטר" (דברים י"א, יז). מנגד, אם שמוע נשמע אל מצוֹת ה' - אזי "ונתתי מטר ארצכם בעתו, יורה ומלקוש" (דברים י"א, יד).

בזמנים שבהם שכן עם ישראל על אדמתו ועבד את אלוהיו, שמחתו בחג האסיף ותודתו לה' על השנה שחלפה היו שלמות, ללא צל דאגה שהעיב עליהן. אין ספק שזכירת עם ישראל לטובה ביום הזיכרון, ביחד עם הכפרה והטהרה ביום הכיפורים, יבטיחו ש"יפתח ה' לך את אוצרו הטוב את השמים, לתת מטר ארצך בעִתו ולברך את כל מעשה ידך" (דברים כ"ח, יב). לעתיד לבוא, כאשר "יהיה ה' אחד ושמו אחד" (זכריה י"ד, ט), תיהפך שמחה זו לחיזיון אוניברסאלי: "והיה כל הנותר מכל הגוים הבאים על ירושלָם, ועלו מדי שנה בשנה להשתחוֹת למלך ה' צבאות ולחג את חג הסֻכות" (שם, טז).

אולם הנביא זכריה ממשיך וכותב: "והיה אשר לא יעלה מאת משפחות הארץ אל ירושלָם להשתחוֹת למלך ה' צבאות - ולא עליהם יהיה הגשם". ובינתיים, כאשר חרבה האידיאה הלאומית, שוב אין הביטחון מוחלט כל כך. שמחת האסיף מלווה בציפייה ביראה לקראת השנה החדשה.

"הושע נא אדמה מארר"

בקשת הגשם בחג הסוכות הפכה, אפוא, לאחר הגלות הראשונה, למוטיב מרכזי של החג. שתי המצוות המיוחדות - ניסוך המים ומצות הערבה - שאינן מופיעות במקרא, תופסות מקום חשוב באירועי הסוכות, ולשתיהן קשר הדוק לגשם: "אמר הקב"ה: נסכו לפני מים בחג, כדי שיתברכו לכם גשמי השנה".

גם מצוַת ארבעת המינים שינתה במידת מה את אופייה. במקורה, קשורה מצוַה זו לעיקר החג: "ולקחתם לכם ביום הראשון... ושמחתם לפני ה' אלוהיכם..." (ויקרא כ"ג, מ). האדם השמח בחלקו מביא לפני ה' את מיטב תבואתו, ומודה על הכוח שנתן לו ה' לעשות את החיל הזה.

אולם עם שילוב מימד הדין בחג הסוכות, השתנה גם אופי נטילת ארבעת המינים:

> א"ר אליעזר:... ארבעת מינין הללו אינן באין אלא לרצות על המים, וכשם שארבע מינין הללו – אי אפשר בהם בלא מים, כך אי אפשר לעולם בלא מים.
>
> (תענית ב ע"ב)

"והיכן היו מנענעים?"

ביטוי מיוחד להיבטי החג השונים, אנו מוצאים במצוַת הנענועים בחג הסוכות. הגמרא מביאה מחלוקת אמוראים על פשר נענועי הלולב בהלל:

> א"ר יוחנן: מוליך ומביא – למי שהארבע רוחות שלו; מעלה ומוריד – למי שהשמים והארץ שלו. במערבא מתנו הכי: ...מוליך ומביא – כדי לעצור רוחות רעות; מעלה ומוריד – כדי לעצור טללים רעים.

שתי הגישות אינן חולקות, אלא משלימות זו את זו. בהתאם להשקפת המקרא, רואה ר' יוחנן בנענועים ביטוי של שמחה והודיה למי שארבע רוחות השמים והארץ שייכים לו. הביאור השני, המביט בדאגה לקראת השנה החדשה, משקף את המימד שנוסף לתוכנו של החג. בפועל, אנו נוהגים לשלב את שני הביאורים: לנענע ב"הודו לה' כי טוב" בשבח והודיה על העבר, ולהוסיף לנענע ב"אנא ה' הושיעה נא", בתחינה ובבקשה לשנה הצפויה.

אין לנו אלא לסיים בתפילה לפני משיב הרוח ומוריד הגשם - "אנא ה' הושיעה נא". שתהא השנה הזו לברכה ולא לקללה, לשובע ולא לרזון, לחיים ולא למוות, לנו ולכל בית ישראל.

רבי אליעזר ורבי עקיבא

המחלוקת בין שני התנאים הללו - רבי אליעזר ורבי עקיבא - מאפיינת כאמור מחלוקות נוספות ביניהם בתלמוד. רבי עקיבא היה תלמידם של רבי אליעזר ורבי יהושע, ומסוגיות שונות - וזו בתוכן - נראה שהוא אימץ דווקא את תפיסתו של רבי יהושע, ולא את זו של רבי אליעזר.

בסוגיית "תנורו של עכנאי" (ב"מ נט ע"ב) מוצאים אנו מחלוקת נוקבת בין רבי אליעזר לרבי יהושע:

> תנא: באותו היום השיב רבי אליעזר כל תשובות שבעולם, ולא קיבלו הימנו.
> אמר להם: אם הלכה כמותי – חרוב זה יוכיח. נעקר חרוב ממקומו מאה אמה... אמרו לו: אין מביאין ראיה מן החרוב.
> חזר ואמר להם: אם הלכה כמותי – אמת המים יוכיחו. חזרו אמת המים לאחוריהם. אמרו לו: אין מביאין ראיה מאמת המים.
> חזר ואמר להם: אם הלכה כמותי – כותלי בית המדרש יוכיחו. הטו כותלי בית המדרש ליפול. גער בהם רבי יהושע, אמר להם: אם תלמידי חכמים מנצחים זה את זה בהלכה, אתם – מה טיבכם? לא נפלו מפני כבודו של רבי יהושע ולא זקפו מפני כבודו של רבי אליעזר, ועדין מטין ועומדין.
> חזר ואמר להם: אם הלכה כמותי – מן השמים יוכיחו. יצאתה בת קול ואמרה: מה לכם אצל רבי אליעזר שהלכה כמותו בכל מקום! עמד רבי יהושע על רגליו ואמר: לא בשמים היא... אמר רבי ירמיה: שכבר נתנה תורה מהר סיני, אין אנו משגיחין בבת קול, שכבר כתבת בהר סיני בתורה "אחרי רבים להטות".

ר' אליעזר מבקש להוכיח את שיטתו על ידי עירוב כוחות שמימיים: החרוב שנעתק ממקומו, אמת המים שהולכת לאחור, כותלי בית המדרש שמטים ליפול מכוח דיבורו של ר' אליעזר המתעצם מכוח שמיים, ולבסוף - בת הקול היוצאת ומאמצת באופן גורף את שיטתו.

לעומתו, רבי יהושע - בר הפלוגתא של רבי אליעזר - "עומד על רגליו", ביטוי המייחד את העמידה האנושית, ומשמיע את הקול האנושי הטוען שמאז שניתנה תורה בהר סיני, "לא בשמיים היא" והיא נחלתם של בני האדם. רבי ירמיה, המפרש את דברי רבי יהושע, מדגיש "שנתנה תורה **מהר סיני**" ו"כבר כתבת

המכתיבה את מגמתה של התורה. בהמשכו של סיפור זה, רבי עקיבא
להודיע לרבי אליעזר כי חבריו החרימו אותו כי לא קיבל את דין הרוב, ומ
נראה שרבי עקיבא מצדד בגישתו של רבי יהושע. הזדהותו של רבי עקיבא
יהושע, המשמיע את 'הקול האנושי', מתאימה לשיטתו בסוגייתנו ש"סוכ
ממש עשו להם", ולא סוכות שמיימיות.

הד נוסף לאותה גישה נמצא במחלוקתם של רבי אליעזר ורבי יהושע אודות
שנברא בו העולם (ר"ה י ע"ב-יא ע"א):

> תניא, רבי אליעזר אומר: בתשרי נברא העולם, בתשרי נולדו אבות,
> בתשרי מתו אבות, בפסח נולד יצחק, בראש השנה נפקדה שרה רחל
> וחנה, בראש השנה יצא יוסף מבית האסורין, בראש השנה בטלה
> עבודה מאבותינו במצרים, בניסן נגאלו, בתשרי עתידין ליגאל.
> רבי יהושע אומר: בניסן נברא העולם, בניסן נולדו אבות, בניסן מתו
> אבות, בפסח נולד יצחק, בראש השנה נפקדה שרה רחל וחנה, בראש
> השנה יצא יוסף מבית האסורין, בראש השנה בטלה עבודה מאבותינו
> במצרים, בניסן נגאלו, בניסן עתידין ליגאל.

בהמשך הגמרא מובא כי במחלוקת היסטורית-ערכית זו, כל אחד מהתנאים
את שיטתו מפסוק אחר שנאמר במעשה בראשית:

> תניא, רבי אליעזר אומר: מנין שבתשרי נברא העולם? שנאמר
> "ויאמר אלוהים – תדשא הארץ דשא עשב מזריע זרע עץ פרי". איזה
> חדש שהארץ מוציאה דשאים ואילן מלא פירות? הוי אומר זה תשרי
> ואותו הפרק זמן רביעה היתה, וירדו גשמים וצימחו, שנאמר: "ואד
> יעלה מן הארץ".
> רבי יהושע אומר: מנין שבניסן נברא העולם? – שנאמר "ותוצא הארץ
> דשא עשב מזריע זרע... ועץ עשה פרי". איזהו חדש שהארץ מליאה
> דשאים ואילן מוציא פירות? הוי אומר זה ניסן.

הפסוקים שמביא רבי אליעזר כדי להוכיח את שיטתו מתארים את תחילה
- הזמן שבו האילנות מלאים בפירות, האדמה מתחילה להנביט את הזרעים
מתחיל לרדת. אולם המאפיין הנוגע לענייננו הוא שפסוקים אלו מתאר
היצירה האלוהית - "**ויאמר אלוהים** תדשא הארץ דשא"; ואד **יעלה** מן
- שהוא אותו הפסוק המובא על ידיו במסכת סוכה.לעומת זאת, הפסוק

נדגיש כי פסוק זה מתאר את הארץ המוציאה את פירותיה, ולא את הקב"ה המצווה עליה להוציא פירות. ממילא, דומה שגם במחלוקת זו ניתן למצוא עקבות לשיטתם העקבית של רבי יהושע ושל רבי אליעזר במתח שבין השמיים לארץ.

השלכה נוספת וביטוי נוסף לבחירתם העקבית של רבי יהושע ושל רבי עקיבא תלמידו בפן ה'ארצי', ניתן למצוא באופן שבו מתאר התלמוד את תרומתו של רבי עקיבא לעולם התורה: "סתם מתניתין רבי מאיר, סתם תוספתא רבי נחמיה, סתם ספרא רבי יהודה, סתם ספרי רבי שמעון - וכֻלהו אליבא דרבי עקיבא" (סנהדרין פו ע"א). רבי עקיבא הוא יסוד התורה שבעל פה, כפי שכתב ר' צדוק הכהן מלובלין (אור זרוע דף ט): הנה היסוד מתורה שבעל פה הוא ר' עקיבא כנודע, כמו שאיתא בסנהדרין "וכולהו אליבא דר' עקיבא" וביבמות: "והיה העולם שמם עד שבא ר' עקיבא ושנאה". והוא דוגמת משה רבינו וגדול ממנו.

יסוד ההשוואה בין רבי עקיבא למשה רבנו הוא בכך שמשה רבנו הוא אבי התורה שבכתב ואילו רבי עקיבא הוא יסוד התורה שבעל פה. במובן מסויים, גדול כוחה של התורה שבעל פה מהתורה שבכתב, ולכן קובע ר' צדוק ש"הוא דוגמת משה רבינו וגדול ממנו".

התורה שבכתב היא דבר ה' המקורי כפי שיצא מכבשנו של עולם. משה היה צינור להעברת תורה זו, והוא הוריד את התורה השמימית מלמעלה למטה. רבי עקיבא מייצג את התורה שבעל פה - כלומר, את התורה כפי שהיא מובנת ע"י בני האדם וכפי שהיא מעובדת על ידם, מתוך דבקות בה מחד ומתוך ניסיון להתאים אותה לחיים הארציים שבכל דור ודור מאידך. הסיפור המפורסם שאליו רומז ר' צדוק מספר על משה רבנו המזדמן לבית מדרשו של רבי עקיבא ואינו מבין מאומה (מנחות כט ע"ב). משה רבנו, המשמש כצינור להעברת דבר ה', איננו יכול לרדת לסוף דעתו של רבי עקיבא הלומד את התורה שהוא עצמו הביא לעולם, כיוון שהוא הופך אותה לתורה אנושית מכוח "לא בשמיים היא".

"סוכות של ממש עשו להם"

לאחר שהבנו את עקרונות שיטתו של רבי עקיבא, יֵקל עלינו להבין את שיטתו במחלוקתו עם רבי אליעזר במסכת סוכה. לכאורה, כאמור, שיטתו של רבי עקיבא תמוהה: אם "סוכות של ממש עשו להם" בני ישראל במדבר, מדוע קבעה התורה חג לזכר סוכות אלו?

אולם אם ננקוט בגישתו של רבי עקיבא, הרואה דווקא במעשה האנושי, ולא במעשה האלוהי, את פסגת העשייה עלי אדמות, אולי נוכל לרדת לסוף דעתו. אליבא דרבי עקיבא, הסוכות הארציות והגשמיות שעשו להם בני ישראל במדבר הן אותן סוכות

שעליהן התנבא בלעם הרשע ואמר "מה טֹבו אֹהליך יעקב משכנֹתיך ישראל" (במדבר כ"ד, ה). אכן, היו אלה מבנים העשויים בידי אדם; אולם דווקא הם, כאשר הם מהווים בסיס להשראת השכינה, גדולים ומשמעותיים יותר מעניני הכבוד.